

Pátkánián Ráfáel.¹⁾

— Leist Arthur: „Litterarische Skizzen.“ —

Az újabbkori kaukáziai örmény irodalom többnyire oly egyének által lett életbe léptetve, kik német egyetemeken tanultak és sok tekintetben a német irodalom és tudomány befolyása alatt állottak. Ez a befolyás kezdetét tulajdonképen az 50-es években vette, — s az örmény írók között a legelső, ki magát német kiképezetésre szánta — eltekintve Áboviántól, kinek befolyása az irodalomra ez irányban nem volt folytonos — a híres, tudós Názáriáncz vala. Ő volt úgy szólva indítója ezen áramlatnak, buzdítván az örmény ifjúságot a német irodalom és tudomány iránti lelkesedésre. Ez neki azonban csak részben sikerült, minthogy az örmény léttől elidegenedve, említett irányzatában igen mohón lépett fel, s ez által sok ellenséget szerzett magának. Hiányzott nála földie szellemi szükségleteinek ismerete, s a német tudomány igen nagymérvű befolyása alatt állván, elfutotta figyelmét azon roppant különbség, mely a német és egy keleti népfaj szelleme között létezik. Daczára ennek működése nem maradt eredmény nélkül az irodalom fejlődésére és azon írói kör, mely az ő befolyása alatt nőtt fel, irodalmi termékeinek mintájául a német tudományt és irodalmat vette.

¹⁾ Ennek a hírneves költőnek, kinek gyönyörű költeményeiből nem egy kettőt ismer olvasó közönségünk, — sikerült arczképét már közölte folyóiratunk.

Ezen körhez tartozik az író Pátkánián Ráfáel is, ki az egykorú örmény írók között kimagasló helyet foglal el. Költői családból származott; mert úgy atyja, valamint nagyatya is költői tehetséggel voltak felruházva. Pátkánián magasabb kiképeztetését a dorpáti egyetemen szerezte, hol több más örmény ifjú is tanult, kik magukban írói hivatást érezve, tollaikat sokoldalúlag használták is. Ezeknek köréből azonban valódi hivatott írónak csak Pátkánián mutatkozott.

E költő fiatal éveiben kétségen kívül a német romantikai iskolának befolyása alatt állott, erre mutat azon érzelmes lehellet, mely sok akkori költeményét áthatja. — Később midőn az örmény nép lelkében és annak életében több árnyoldalt ismert fel, elhagyta a romantika mezejét és átment a gúnyirati (satyra) oktató irányra. Fellepett ő a hősköltészeti és beszélyírói téren is a nélkül azonban, hogy olyan eredményt ért volna el az elbeszélő, mint a lantos költészetben. — Minden műve között tehát legkiválóbbak lantos költeményei, és pedig nemcsak azért, mert azok magasabb szárnyalással és színgazdagsággal bírnak, művészi alakban és mindenek fölött igazi költészetben tűnnek fel, hanem mert többnyire az örmény nép örömét és szenvedését fejezik ki. A szerelmi dalban Pátkánián szenvedélyes, nyelvjártas keleti, a szív-hevében áradozva megragadó hasonlatokkal és színekkel rendelkezik, midőn izzó érzelmeit és szerelmesének bájait ecseteli. Ha a hazát énekli, a bú és fájdalom hangját üti meg, mi rendszerint azoknak tulajdona, kik hazájuktól távol élnek, vagy a politikai önállóság elvesztével népök nagyságát gyászolják. Örményország természeti szépségeit élénk színekkel festi, elragadóan rajzolja le a déli tájaknak ékességét és a méltóság teljes díszében pompázó Ararát-hegységet.

Az utóbbi orosz-török háború alkalmával írta ő a „Szabad dalok“-at, melyek a törökök ellen voltak intézve és a Törökországban lakó örményeknél oly élénk tetszésre találtak, hogy azokból néhány hónap alatt 8000 példányt árúsítottak el...

Pátkánián általában egyike a legnépszerűbb örmény költőknek és a nép sok dalát énekli.

Gúnyirataiban leginkább a műveltebb örmény osztályt támadja meg, mely sok gyöngeségben szenved és könnyelműen az európai polgárisodás felületességei után kapkod. Némelyik gyűlöli a hazait a nélkül, hogy tulajdonkép európai lenne; mert hiányzik nála az erkölcsi tartalom. Különösen kikel az asszonyok ellen, kik csak az élvezetek után futkosnak, s kiknek cziczomájuk és fényüzésök rendkívüli... Az arany ifjúságot, főleg azon fiatal embereket ostorozza, kik a legkönnyelműbb módon pocsékolják el vagyonukat, melyet az egyszerű, okos szülők boltjaik asztalai mellett gyűjtöttek össze.

Pátkánián irt még egy történelmi hős költeményt is az 5-ik századból, az örmény hős „Mámigonián Vártán halála“ czímen. A hosszú harczban, melyet azon időben az örmények a perzsákkal, nemcsak szabadságukért, hanem keresztény hitökért is folytattak, áldozatul esett a hős. Vártán a Tygmut mellett történt csatában 451-ik év június 2-án végezte be életét. Az ő hős alakja különben több örmény költő és író által is költeményekben és drámákban dicsőítést nyert.

Nem kevésbé termékeny Pátkánián működése a beszélek terén is, habár az ő prózai művei földie előtt kevésbé ismeretesek és becsülttek, mint költeményei. — Ez főképen azon körülménynek tulajdonítható, hogy az ő erős és képletes eredeti elbeszélései oly tájszólásban vannak írva, melyet kevés örmény ért meg. Az örmény nyelv ugyanis számos beszédmódból áll, mely egymástól meglehetősen különbözik. Csakis az utóbbi időkben lett igen élénk az igyekezet egy általános irodalmi örmény nyelvet teremteni; mi azonban mind eddig csak részben sikerült...

Pátkánián beszélei között első helyet foglalnak az „Én szomszédom“ és a „Pusztá udvar“ címűek, melyekben ő igen jellemző, az európai czivilizációtól még kevésbé érintett ó-örmény életből vett alakokat mutat be; ezek olyan emberek, kik alapjában mindenütt találhatók, de nála egészen eredeti helyi vonatkozásban lépnek fel. A költő hiven festi le őket erényeikkel, árnyoldalaikkal, nézeteikkel, előítéleteikkel és szokásaikkal elannyira, hogy azok teljesen ismertekké válnak.

A „Szomszéd“ derék öreg ember, egyszerű, szerény; nagy tisztelettel viseltetik a kedves régi idők iránt; alapjában becsületes, jámbor természet, ki sehogy sem tud úgyan megbarátkozni az új étellel, de sokkal jobbszívű, semhogy az új emberekkel ingerkednék. Az ő atyai szeretete és csodálata a szép, de szerencsétlen Katalin iránt, ki külsőleg neki oly idegen, de kinek nemes szive egész lényét feltűnteti, — valóban megható.

Egy nem kevésbé jól rajzolt alak a „Pusztá udvar“-ban az öreg Hérpszima. Ez egy derék nő, képes mindent megítélni, s olyan szája van, hogy kalapot kell előtte emelni. Az új jelleget, melyet mások civilizációnak neveznek, semmi tekintetbe sem veszi; mert előtte a jellegnélküli civilizáció sokkal értékesebb. — Ennél fogva beszéde nyers és nem csukja be a száját, ha az igazságot kell megmondani. Az emberek úgyan ezen fajtájához tartozik Szárkisz, a jószívű kereskedő is, ki maga a becsületesség és semmi közös vonása sincs azon örmény kereskedőkkel, kik a nagy városokból telepedtek le, és gyakran ellenkező tulajdonban tűnnek ki. Egészen hozzá illeszkedik Ohán a nagykereskedő, kinek zsebelései, habár egy kissé túlzottaknak mutatkoznak, mégis jeles mintaképe az európai jelleghez hajló, de minden ízében élelmes keleti kereskedőknek.

Más novelláiban és elbeszéléseiben is kitűnik Pátkánián finom szemléletettsége és mesteri jellemrajzai által elannyira, hogy ő az örmény irodalomban, mint beszélyíró is kimagasló helyet foglal el.

Simay Gergely.

Örményország közélete az első Bagratidák idejében. ¹⁾

III.

Katholikosz János tanítványa és utódja volt seváni Másdocznak, a ki 897-ik évtől 925-ig állott az örmény egyház élén. A 968-ik évben Szémpád elküldte őt

¹⁾ H. Daghbaszjan, Gründung des Bagratidenreiches durch Aschot Bagratuni. Berlin, 1893.

ajándékokkal Áderbeidsánba a sadjita Jussufhoz, hogy rávegye őt a békének megkötésére. Az utóbbi azonban kémkedés gyanújába fogta, bilincsekbe verte s a következő évben magával hurczolta Örményországba. A tuini rettenetes börtönbe vetették, sikerült azonban kiszabadulnia s elmenekült Albaniába, majd a gruziai fejedelembhez, a kinek udvaránál mintegy nyolcz évig tartózkodott. Ez idő tájt Mystikos Nikolaos görög patriarkhától vizsgálató levelet kapott, a mely arra indította, hogy visszatérjen Örményországba.

Dáronban telepedett meg s abban fáradozott, hogy az örményeket rávegye az egyetértésre s a sadjita Jussuf ellen fegyverbe szállásra. Innen írta meg válaszáat a görög patriarkha levelére; a választ azonban nem a patriarkhához, hanem Biborban született Konstantin császárhoz intézte. Nem is hagyta el Örményországot a 923-ik évig s a békeközvetítő szerepét vitte II. Ásod király és hűbéresei között. Midőn azonban a sadjita Jussuf visszanyerte szabadságát, seregei Örményországba törtek be és Ásod megtörve Seván-szigetre vonult vissza, Katholikosz János is kénytelen volt engedni az Árdzrunida Kákig ismételt meghívásának. Váspurágánba ment s ott fejezte be történeti munkáját és viszontagságteljes életét igen előrehaladt korban, alkalmasint 925 elején. Igen szelid és jámhör ember volt, másfelől azonban a történeti munkájának számos helye azt bizonyítja, hogy sokféle babonaság töltötte el a lelkét.

Katholikosz János átélte I. Ásod birodalmának megalapítását és bukását, osztozott nemzetének békéjében és szerencsésében, majd az országra nehezedett csapásokban és balsorsban; fenekig kiürítette az örömöknek és a szerencsétlenségeknek poharát s nyilván a sors eme megpróbáltatásai indították történeti munkájának a megírására.

Ádámmal és Évával kezdi és a 924-ik esztendőn túl folytatja a művét Katholikosz János¹⁾. A korát megelőző

¹⁾ E m i n szerint (Vártán orosz fordításában, XVIII. 12.) csak-
is 920-ig terjedne a Katholikosz János munkája. Ez az állítás
azonban téves, mert a munka nemcsak a sadjita Jussuf szabadon
bocsátását, hanem Reinek általa történt elfoglalását is leírja, ez
pedig 924-ben történt (D e t r é m e r y, Memoire sur les Sadj. X. 423.)

időkről azonban csak sovány kompendiumot, egyes írókból, különösen Khorenei Mózes örmény történetéből való kivonatot ad. Csakis a 850-ik évtől kezdve válik részletesebbé, az I. Szempád és II. Ásod korának pedig fő történeti forrása.

Hű képviselője ez a munka a kor askesisének és babonáinak. Nem töltik el örömmel az örmények által a hitetlenek fölött aratott diadal, a háborút minden körülmények között a pokol munkájának tekintí s a politikai nézeteiben még a kortársaihoz képest is valóságos gyermek. Mint történetíró sem tagadja meg papi állását. Siránkozik Szempád király balsorsa fölött, vértanúként dicsőíti őt, de Árdzruni Kákigról és a többi örmény fejedelmekről is csak jót tud mondani. Szemökre hányja ugyan az engedetlenséget és egymás közt való viszátkodást, de ily esetekben mindig általános kifejezéseket használ s személyesen senki ellen sem emel vádat. Szerinte mindennel, háborúval, balsorssal, inséggel az ég sujtja az embereket az ő bűneikért.

Munkájában kézzel fogható példáival találkozunk a Khorenei Mózestól való szolgálai függésnek. Egyébként a történeti multat csakúgyan felületesen ismeri s még Vártánnak, a legnagyobb nemzeti és egyházi hősnek az életeseeményeiről sincs kellő tájékozottsága. Nyelvezete csodás vegyülete a cikornyás beszédformáknak s az idegen forrásokból átkölcsönzött mondásoknak. Nyilvánvaló az a törekvése, hogy minél dagályosabban s nehezen érthető módon fejezze ki magát, de fogyatékos a szókészlete, nélkülözi a megfelelő formákat és költői gondolatokat s minduntalan nyelvi hibákba és fészeg allegoriákba esik. Nem képes a hőseit önállóan jellemezni, a IX. századbeli Ásodot például a mythikus Tigranesnek külső és belső tulajdonságaival ruházza fel. Az időszámítása is téves; csak a vértanúságokat foglalja chronologiai rendbe; viszont a helyek meghatározásaiban meglehetősen pontossággal jár el. Legelőnyösebb tulajdonsága azonban a teljes pártatlanság. Tartozkodik minden eltorzítástól, a legtisztább naivság és gyanútalan kedély tükröződik vissza történeti munkájának lapjairól.

Katholikos János mellett Árdzruni Tamás e korszak történetének legjelentékenyebb forrása. Árdzruni Kákig, a ki 908-ban I. Szempádtól elpártolt, a sadjita Jussuftól koronát szerzett s aztán nagy területre terjesztette ki a hatalmát, fölhívta őt, hogy írja meg az Árdzruni-ház viselt dolgait. Három könyvben felel meg Tamás ennek a megbízatásnak. Az első két könyv kivonat más írókból, az Árdzrunidák érdekében kétesbecsű jegyzetekkel ellátva¹⁾. Kimerítőbb és igen érdekes azonban a harmadik könyv, a melyhez sorolhatni a másodiknak befejező lapjait is. Ez az utolsó könyv a 849-ik évvel veszi kezdetét. Sajnos, hogy csak igen gyarló szövegben maradt reánk s ez is a 343ik lappal egyszerre megszakad; a könyv többi lapjai elvesztek.

Nem tudjuk, mikor született Tamás, és mikor halt meg. Csak annyi bizonyos, hogy a 905-ik évet Náchicsevánban töltötte s hogy töredékesen fenmaradt munkája túlterjedett a 936-ik esztendőn. Tamásnak Kákighoz intézett beszédéből²⁾ kitűnik, hogy a 894-ik esztendő után kellett a munka megírásához fognia. „Örmény hadvezér“-nek szólítja ugyanis meg Kákigot, a mely méltóságot 894-ben nyerte.

Tamás majdnem minden tekintetben ellentéte Katholikosz Jánosnak. Teljesen tisztában van a feladatával s történeti ismeretekre és írói izlésre magasan fölötte áll a kortársainak. Meglátszik ugyan rajta is, hogy a korának gyermeke; önála is a szónak legorthodoxabb értelmében a gondviselés intézi az eseményeknek minden részletét és egész folyamatát; de mégis igazságos tud lenni, valahányszor csak akarja a történeti személyek iránt. Lelkesedik az örményeknek a hitetlenek fölött aratott győzedelmeiért s a hőslelkűséget és dicsőséget lelkes szavakkal magasztalja olvasói előtt is. Leírásai a barbar népfajokról classicusoknak mondhatók s csodálattal töltenek el a középkori szerzetes iránt, a ki annyi szellemmel és izlés-

¹⁾ Ilyen p. az a feltevése is, hogy Eliseus miért mellőzte munkájának megírásánál az Árdzrunidák történetét (II. 88. lap)

²⁾ Tamás, az Árdzruniak története. I. 47.

sel tudta lerajzolni a legvisszataszitóbb népszokásokat és erkölcsöket¹⁾. A chronologiai és helyrajzi adatok feljegyzésében is szigorú kritikával jár el.

Ezek a munkájának fényes oldalai. Vannak azonban árnyoldalak is. Minden ízében pártember. Egyáltalán nem vonakodik a történeti eseményeket az Árdzruniak javára meghamisítani. Mitsém tud például Kátholikosz János közbenjárásáról a Hasan ügyében, sem pedig az Árdzruni Ásod esküszegéséről, valamint azt sem mondja meg, hogy miért pártolt el Ásod Szempád királytól.

Tetőpontját éri el a részrehajlása az Árdzrunida Kákig érdekében. Hallgat a Náchicseván városáért folyt küzdelemlről, a melynek Kákig volt a kezdeményezője s a melynek alapján elszakad a királytól; viszont a tényekkel merőben ellenkezőleg azt állítja, hogy Szempád volt az igazi okozója ennek a szakadásnak. A fegyveres tusákról, melyeket Kákig 908-tól kezdve a sadjita Jussuf zászlóihoz való csatlakozásaig saját honfitársai ellen folytatott, egy szóval sem emlékezik meg, a mely körülményből Brosset azt következtette, hogy a munkának illető része nem is tőle származik²⁾. Épen oly mélységesen hallgat Kákig megaláztatásáról a szabadságába visszahelyezett Jussuf által, s sok más hasonló dolgokról. Egyszóval a mit könyvében a 908-ik esztendőt követő időkről feljegyez, vagy üres fictio, vagy pedig oly dolgokra vonatkozik, a melyekről Kátholikosz Jánosnak egyáltalán nem volt tudomása, vagy pedig a melyeket egészen másként ír le.

— A negyedik közlemény jövő füzetünkben. —

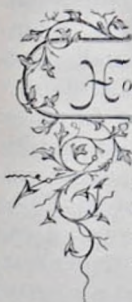
Dr. Molnár Antal.

¹⁾ Találón mondja róla Brosset (Méláng. Asiatiqu. VI. 232. lap): „C'est aussi un archéologue curieux, qui a vu ce dont il parle et qui détaille avec soin les armures, la tactique militaire, les particularités des mœurs des peuples et des tribus, objets de ses récits.“

²⁾ Mél. Asiat. IV. 716. lap.

Hogyha látom . . .

Hogyha látom: egymás ellen
Hogyan törnek az emberek,
Egymás kárán, egymás baján
Hogy tapsolnak, örvendenek:
Sujtani szeretném őket
Gyűlöletnek zord szelével . . .
De nem tudom, Keblemben csak
Fájdalom viharja kél fel . . .

És ha dühök ellenem tör,
— Mi nem ritka eset épen! —
És elvenni szeretnék, mi
Életnél becsesebb nékem:
Még nem ingva, nyugalommal
Allok a vész közepette, —
De keblemet eltölti a
Szánalom fájó érzete

Aztán megyek . . . vár engemet
Családomnak hű kis köre,
E család a szeretetnek
Leghűbb és legszebb tüköre!
Keblem hevül, mennyem derül,
Ólén ringat a szeretet . . .
— S kibékít e szent érzelem
Emberek, újra veletek! . . .

Józsa János.

A magyar-honi örmény családok genealogiája,

tekintettel ezeknek egymás között levő rokonságára, s a vezeték- és keresztnevék etymologiai értelmére. Eredeti kiadatlan kútforrások felhasználásával írta Szongott Kristóf.

A „Turul,” a magyar heraldikai és genealogiai társaság közlönyének 2. füzeté (Tizenhatodik kötet, 1898 év) a 72. lapon ezeket mondja:

„Ez lesz a czíme annak a könyvnek, melyben a hazai örménység multjának lelkes és hivatott buvára, Szongott Kristóf újabb kutatásainak és tanulmányainak eredményét összefoglalja, s mely előzetesen az „Armenia“ magyar-örmény havi szemle lapjain jelenik meg folyó év augusztus hava óta. Szerző már 1884-ben kiadott egy kis munkát „A hazai örmények vezeték- és keresztnévei“ czímen, melynek hiányosságát ő maga érezte legjobban. Mint a most megjelenő munkának előszavában olvassuk, azóta szakadatlanul folytatta ebben az irányban a kutatásokat. Átolvasta gondosan a szamosújvári anyakönyveket s ezeken kívül alaposan megvizsgálta a többi hazai örmény községek — Erzsébetváros, Gyergyó-Szt-Miklós, Csik-Szépviz — anyakönyveit is. Nagybecsű adatoknak egész tömegét szolgáltatotta a Szamosújvár városi gazdag levéltár is, melyet Szongott határt nem ismerő lelkiismeretességgel áttanulmányozott. Nagy hasznát vette a szamosújvári kereskedő-társaság és tímártársulat „poros aktá“-inak is, sőt a gúnynevekre nézve a lehetőségig összegyűjtötte a szájhagyományban élő adatokat is.

Szongott műve nem is lesz ¹⁾ geneologia a szónak szoros értelmében. Nem annyira a családok leszármazásával foglalkozik, mint inkább az örmény családnevek eredetének és jelentésének kiderítésével. — S aligha nem becsesebb munkát is végez ezáltal. Mert az örmény családok leszármazási története igen szűk kört érdekelne (s különben is a nemes családokkal dr. Temesváry János érdemes munkában végezett), míg a családnevek eredetének kinyomozása elsőrangú nyelvészeti érdekesség s a hazai örménység történetére nézve is kiváló fontosságú. Már pedig a magyarországi örmény nyelv és általában az örmény filologia szakemberei között alig van valakinek oly kitünő alkalmja a filológiai ismereteket a szükséges történeti tudással oly szerencsésen egyesíteni, mint Szongottnak. Mi nem ellenőrizhetjük állításainak nyelvészeti

¹⁾ Azért használja a jövő alakot, mert ezen szakszerű ismeretetés megírásakor nem jelent volt még még önállóan az egész munka: ma már közkezen forog.

igazolásait s csupán általános szempontjaihoz szólhatunk. S itt első sorban is helyeselnünk kell azt, hogy a családnevekre vonatkozó kutatásait magasabb rendű történeti kérdések megvilágítására használja. Ugyanezen a téren becses munkásságot folytat dr. Patrubány Lukács is, csak-hogy míg Szongott az örménység magyarországi története szempontjából néz, ő előtte egy-egy örmény családnév az indogermán nyelvészet beláthatlan perspektíváját nyitja meg.

Szongott műve előszavában, mely bátran fölvehetné a Bevezetés többet mondó címét, a magyarországi örmény családnevek révén végig vezet az örménység történetén Áni pusztulásától kezdve egészen a Magyarországon való településig. Érdekes közleményeinek genealogiai érdekességű adatairól még meg fogunk emlékezni, most még csak azt említjük meg, hogy az eddig megjelent közlemények az Angyal-Szjévmító közti részt tartalmazzák.“ (E.)

„Turul.“

Egy kis helyreigazítás.

A „Magyarország“ 36. számában (1899. febr. 5). „A magyar katolikus örmények jubileuma“ cím alatt egy névtelen kisebb közlemény jelent meg, mit megjegyzésekkel kell kísérem. Előbb szólok a címhez, azután közre adom szó szerint a cikket, megjegyzéseimet pedig zárójelbe foglalom. — A latin után az örmény a legrégibb ritus. Ez majdnem egy időben keletkezett a latin ritussal. A világ legelső keresztény népe az örmény: Bertalan és Tádé apostolok térítették meg az örményeket mindjárt Krisztus mennybemenetele után. Visszaestek ugyan ismét a pogányságba; de a IV. században Világosító-Szt-Gergely

ismét visszavezette népét az igaz kath. egyházba. — Midőn apáink 1672-ben bejöttek Erdélybe, örmény szertartású nem-egyesült vallást követtek; azonban Verzereskul püspökünk apostoli buzgolkodása a hazai örményeket Rómával egyesítette úgy, hogy a tévtanokat elvetették, de örmény szertartásukat megtartották. E szerint a hazai örmények politikailag magyarok, de vallásra nézve örmény szertartású római katolikusok, vagy röviden „örmény katolikus“-ok. Magyar szertartású róm. kath., vagy röviden „magyar katolikus“ sem Magyarországon, sem sehol széles e világon nincs. Van latin szertartású róm. kath. magyar, van ev. ref. magyar, van ág. ev. magyar és végre van unitarius magyar; de „magyar katolikus“ nincs. Mert midőn Szt-István a magyar népet a kereszténységre térítette, a magyar egyházba a latin ritust hozta be. Azokat nevezhetnők „magyar katolikusok“-nak, kiknek papja a szt-misést magyarul mondaná és például a „Vere dignum“-ot magyarul énekelné. Mivel ilyen kath. pap ez idő szerint Magyarországon nincs, tehát „magyar katolikusok“ sincsenek. Majd ha a magyar püspöki kar idővel kieszközli Rómától azt, hogy a magyar nyelv is ritualis nyelvvé tétessék, csak akkor beszélhetünk „magyar katolikusok“-ról. Mai napság Magyarországon a latin mellett ezek a ritusok vannak az egyház feje által engedélyezve: örmény, görög és szláv. — A mondottakból látszik, hogy névtelen író nem tudta ezt a megkülönböztetést; de nem tudják azok sem, kik statisztikáival foglalkoznak, mert különben nem soroznák azokat, kik örmény szertartást követnek, a latin szertartású róm. katolikusok közé; hanem a mint külön rovatot adnak a görög katolikusoknak, úgy külön rovatot adnának az örmény katolikusoknak is. Az író a czímben használt „magyar“ jelzővel nem azt akarta mondani, hogy gondolkodásra, érzületre, hazafiságra, nyelvre magyarok vagyunk; mert ha ezt a köztudomású ténykörülményt akarja kifejezni: akkor igazat mond. Azonban az idéztem jelző szertartásunkra vonatkozik és azért mond valótlan. Mert a mint nem szabad e hazában a latin szertartású róm. kath. papnak magyarul misézni, úgy nem szabad az örmény szertartású róm. kath. papnak

sem. Ezek szerint nincs sem magyar szertartású róm. kath. magyar, sem magyar szertartású katolikus örmény, vagy röviden: „magyar katolikus örmény“.

Most közlöm magát a cikket. — „Mint nekünk Szamosújvárról írják, ott Szabó János püspök huszéves főpásztori örömnépén kívül egy másik jubileumra is készülnek. (Czikkiró nem szamosújvári ember; mert különben tudhatta, hogy itt sem egyik, sem másik jubileumra nem készülnek. Az érdeemes püspök jubileumára vonatkozólag a „Magyar Állam“ már meghozta a helyreigazítást. A Verzereskul-szoborra szorgalmasan gyűjtjük a szépen folyó adományokat; de a jubileumról még korai beszélni, miután nem tudjuk, hogy mikor gyűl be a szükséges összeg). Most lesz ugyanis 200 esztendeje, hogy Verzereskul Genadie patriarka vezetése alatt az örmények bejöttek Magyarországra. (Verzereskul keresztneve nem Genadie, hanem Auxentius-Oxendius, örményül Ángszend. Továbbá Verzereskul nem volt patriarkha, hanem csak püspök és nem ő vezette be az örményeket, hanem eldőde Zilifdár oghlu Minász. Midőn apáink bejöttek [1672], Verzereskul szülei külföldön maradtak — és be sem jöttek. Onnan [Botusán, Moldva-Oláhország] ment az ifjú Verzereskul Rómába tanulni) és Erdélyben megalapították Szamosújvár városát, melyet nevükről latinul Armenopolisnak hívnak (Szamosújvár városán kívül még más három községet alapítottak: Erzsébetváros, Gyergyó-Szt-Miklós és Csik-Szépviz.) Itt és az egész hazában egészen beolvadtak a magyarságba, részt vettek a nemzet összes küzdelmeiben s a közügyek és az irodalom terén számos érdeemes férfiúval gazdagították a neves hazafiak sorát. Egyházilag majd nem teljesen beolvadtak a román szertartású görög kath. gyulafehérvári (balázsfalvi) metropoliába. (Legtájékoztalanabb a kérdés ezen ágában a cikkiró, mert különben nem mondana ilyen nagy valótlanságot. Ugyan nem szégyen hazafias oláhnak lenni; de azért határozottan kijelentem — pedig jól ismerem a viszonyokat — hogy a hazai örmények közül egyetlenegy sem „olvadt bele a román szertartású görög kath. balázsfalvi metropoliába,“ hanem mindnyájan örmény szertartású római kato-

likusok vagyunk. Különb en itt még azt is megjegyzem, hogy „román szertartású görög kath. metropolia nincs, hanem van „görög szertartású római katolikus [vagy röviden görög kath.] egyház;“ mert a szentséges Atya nem román, hanem görög szertartást engedélyezett; aztán az oláhok az egyesülés előtt is nem román [ilyen nem létezett, most sincs], hanem görög szertartást követtek. Ehhez a ponthoz még egy megjegyzést: A görög nyelv ezt a szót „metropolia“ nem ismeri, hanem ezt metropolisz (μετροπολις)... Egyúttal mozgalmat indítanak, hogy a még meglévő örmény parochiát, a magyar görög-katolikus hítsorsosok körében a magyar liturgia behozatala ügyében folyó dicséretes akcióhoz csatlakozzanak. (Erről a mozgalomról, mely nem létezik, mit se tudunk. Mert ha a bölcs és hazafias magyar püspöki kar, mely e hazában 7.850,000 római kath. hívet kormányoz, nem találja az egység, vagy a kivihetlenség szempontjából cél- vagy időszerűnek azt, hogy a pápa beleegyezésével behozza Magyarországra a magyar liturgiát, — mi a magyar püspöki karnál sem bölcsőbbeknek, sem okosabbaknak, sem hazafiasabbaknak nem akarunk látszatni annál is inkább, mivel a mit a hazai összes lakosság 50¹/₄ % [ennyi róm. kath. van hazánkban] ez idő szerint ki nem vivhat, azt 20000 örmény katolikus még ha a hajdú-dorogiakkal egy úton is járna, — el nem érheti. Maradunk ezek szerint szertartásilag azoknak, mik vagyunk: a hazai latin szertartású pap a misében ezután is „Dominus vobiscum“-ot és az örmény pap „Chágháuthiun áménéczhun“-t fog mondani.

A mondottakból tehát azt a követésreméltó tanulságot vonhatjuk, hogy ne szóljunk olyan dologhoz, a mihez nem értünk, a mivel teljesen tájékozodva nem vagyunk. Ne ultra . . .

Sz. K.

A magyar-örmény irodalom újabb terméke.

— Szongott Kristóf. *A magyarhoni örmény családok genealogiája, tekintettel ezeknek egymás között levő rokonságára, s a vezeték- és keresztnemek etymologiai értelmére. Eredeti, kiadatlan kútforrások felhasználásával. Szamosújvárt, 1898. Nagy 8°, 218. l. 1 arcz- és 49 czímerképpel. Ára 2 frt.*

„Hic liber est, in quo quaerit
sua dogmata quisque.
Inveniet pariter dogmata
quisque sua.“

Vannak az emberi léleknek csöndes órái, — mondja Harmath Lujza jeles írónőnk, ¹⁾ midőn a képzelet megszabadítva magát kötelékeitől, szabadon imbolyog a multak miszteriumai közt, s ott áll meg pihenni, a hol a feltartóztatlanul haladó idő egy-egy szélesebb vagy keskenyebb huzallal jelezte átvonulását.

Nem tudunk elképzelni oly öntudatos lényt, kinek gondolkodó elméje egy ily csöndes órában el ne csapongott volna a multak egy ilyen miszteriumában. Szinte egész biztonsággal merjük állítani, hogy nincs ember a földön, legalább olyan, ki magát s művelt emberek közé sorozza, a ki ne érdeklődött volna őseinek ki és mi volta iránt. S csak nehezen tudjuk elhinni, hogy bár egyetlen egyén is akadna, ki idegen hangzású — és önmaga által megfejtethetlen — nevének jelentését ne keresné, illetve ne kereste volna, vagy talán kutatásai czéltalanságának tudatában eziránt legalább forró vágynak ne érezne, illetőleg ne érzett volna szívében.

Ha tudni akarjuk, kik voltak őseink, életben levő őregeinkhez fordulunk, kik talán egy évszázadig még vissza tudják vezetni családfánkat; de e határpontnál meg kell állapodniok; mert gyarló emberi elméjük működésének kiszabott határain túl már nem haladhat. Ily nemű kutatásainknál legtöbb esetben ennyivel kellett megelégednünk, míg lapunk bámulatos vasszorgalmú szerkesztője egy köny-

¹⁾ Armenia, magyar-örmény havi szemle. Harmadik évfolyam (1889). 98. lap.

vet nem tesz elénk, melynek címét e szerény soraink fölé iktattuk. E valóban megbecsülhellen forrásmunka felütése és abban a kérdéses családnév kikeresése után, ott találjuk meg a hivatkozást és utalást az e tekintelben legfőbb forrásokra: a szamosújvári, erzsébetvárosi, gyergyószent-miklósi és csik-szépvízi anyakönyvekre, melyeket szerző mind átbuvárolt, s melyeknek pontos lap- és tétel-számát is adja, midőn reájok hivatkozik.

Az, kinek neve édes hazája nyelvén hangzik, rendes körülmények közt nem szorul reá jelentésének kutatására. De a hazánkban élő örmény nemzetfeleink egy részének ezen édes magyar nyelven zengő neve (Bárány, Beteg, Csillag, Erős, Virág) nem nyomozható a beköltözés ideje előtt, sőt jó ideig azután sem, — a mikor ama család csak idegen nevének nyomaira (Kárimisz, Esztechno, 2 u hál, Ámbur, Cshicshágián) találunk, mely már ismeretlen fogalom ama magyar földön élő örmény előtt, kinek szivelelke magyarul érez és gondolkodik. S ha tekintetbe vesszük, hogy 1182 magyarországi örmény család közül csak 167-nek magyar a neve, míg 1015 családnév örmény, román, török, arab, perzsa, görög stb., akkor irodalmunkra nézve e szempontból is igazi nyereségnek fogjuk találni szerző derék munkáját, melyet bátran nevezhetnénk a hazai örménység bibliájának. Nyissuk fel azon lapját, melyen ott találjuk külsejében idegen családnévünket, a betűrend által meghatározott helyen, s szemeink előtt fog állani a terra incognita. Megtalálhatják ott idegen nyelvű neveink (Ávéd, Ávedikh, Buslig, Gorove; Báterin, Kovrig; Áján, Álacs; Ámirás, Dsehez; Merza, Sáhin; Ákontz, Álexa) magyar jelentését (Üdvözlés, Üdvözllet, Rövidlátó, Ügyes; Öreg, Percz; Fejedelem, Csillag; Fejedelmes, Kelengye; Fejedelemfi, Király; Lándsadárdavető, Segítő), eredetét és nem egyszer azon változásokat, melyeket az idők folyamán szenvedtek, úgyintén gyakran azon változataikat is lejegyezte benne a szerző, melyekkel a nép naiv észjárása és ironiája gazdagította (Burkus, Heriszá, Kokonyiga).

Szerző munkája három főrésze oszlik: a bevezetés után (1—9 lap) I. A hazai örmények vezetécknevei (10—

184). II. A hazai örmények keresztnévei (184—198). III. Befejező rész: statisztika (198—212).

Az első rész tartalmát röviden már a fentebbiekben érintettük; a második rész az erdélyi örményeknél 1850-ig használatban levő fi- és nőneveket ismerteti, míg a harmadikban kíváncsiságunkat minden tekintetben kielégítő 63 pontban közli az egyes családnevek betűrendes jegyzékét, a szerint, a mint azok élők vagy kihaltak, használatban vannak vagy csak gúnynevek; továbbá a különböző nemzetek nyelvéből való származásuk szerint is osztályozza. Ennyit kívántunk még elmondani arról a becses forrásmunkáról, mely olvasóink előtt sem egészen ismeretlen. Kellőleg csak az tudja méltányolni e könyvet, a ki látta azt a tömördek anyagot, melyet szerző oly páratlan türelemmel és odaadással gyűjtött össze és dolgozott fel művében.

Sorainkat is könyvünk előszavának utolsó mondatával fejezzük be: „Ne találtassék örmény e hazában, ki meg ne szerezze e munkát, mely családjáról és rokonairól mind azt elmondja, a mit az akták és a hagyomány megőriztek.”

Voith Antal.

SZAMOSÚJVÁR VÁROS

MONOGRÁFIÁJA

Irta: **Szongott Kristóf.**

(Ötödik folytatás.)

Az örmény irodalom állapota a VI. században mind minőség, mind mennyiség tekintetében nagyon különbözik azon állapottól, melyben az, az V. században létezett. De nem is lehet ez másképpen! Miután megszűnt Örményországban a királyság, vele együtt el kellett enyésznie a

békeségnek és tudománynak is úgy, hogy mindenütt zavar és butaság uralkodott. Ez által nagy és kipótolhatlan kárt szenvedett az újjászületett örmény irodalom; ez az oka, hogy a VI. és következő két századból nem vagyunk képesek jelentékeny írott emlékeket felmutatni (Réz-kor); de merőben ezeket sem nélkülözzük. Az egyházi iratok közül birjuk Oczhnei János bölcsés Beszédeit és Énekeit. A történelmi szakban jelentősek Mámigoni János püspöknek „Dáron“-; Szebeosznak „Hercules“- és Gághángáduai Mózesnek „Ághuánok története“ s Sirágai Ánaniának esillagászata. A IX. században az irodalom, a Pákráduni-házból származott királyok segédkezése mellett kissé éledni kezdett. Katholikosz János († 925) írt világtörténelmet; Árdzruni Tamás az Árdzrunok- és Jérecz Leo, Máhomed és utódainak történetét írta meg. A X. század jeles férfija Nárégi-Szent-Gergely, ki ha nyelvezet tekintetéből nem is, de észtehetségre méltán nevezhető az örmények Dántéjának, — vallási siralmaiban magasztos ihlettel írta meg azt, a mit a költői szellem alkothat az Isten tulajdonságairól. Ászoghig István az örmények történelmét írta meg kezdetlől fogva 1000-ig.

A XI-ik és a következő században Keleten, különösen a zárdákban nyugati tudományt találunk. A zárdák tanítványai közül való Báhláuni Gergely, kit a görögök mély tudományosságáért „magistros“ melléknévvel tiszteltek meg és a ki Monomachos Constantin idejében Mesopotamia kormányzója volt. Írt fia számára leveleket, nyelvtant és az ó-, meg új-szövetségből egyes szakaszokat versben. Fiának, Végájászter Gergelynek vannak Beszédei és Egyeztetései és a t. Lástriverti Áristák, mint szemtanú, részletesen írta meg Örményország történelmét 989 —1071-ig, különösen Áninak siralmas sorsát. Gláji (Ghelai) Szent-Nerszesz (1102—1172) a XII. század irodalmának elsőrendű csillaga, mint istenész (theologus), történetíró és költő egyszersmind, méltán viseli a „tisztelt“ melléknevet. „Edessa siralmaiban“ könnyeket hullat ezen város szorongatásai felett; „Jézus, az Isten fia“; az ó- és új-szövetség története versben, — szintén versben írta meg az örmények történelmét is. A prózaiak közül csak a követ-

kezöket említjük: A Katholikosz megválasztása alkalmával mondott remek beszédét, pásztorlevelét és „Hittel gyónom“ kezdetű gyönyörű imáját. Edessai Máté megírta a Pákráduni-királyok történetét 952—1132-ig. Áni Samú, világtörténelmet és kortant írt kezdve a teremtéstől 1179-ig. Mechithár orvosnak van „Vigasztalás a lázban“ czimű irata arab, perzsa és görög forrásból gyűjtve (1184-ben.) Az egyházi irodalom terén nagy munkásságot fejtett ki a fejedelmi ágból származott „csinos nyelv- és jó szívéről“ nevezetes Lámproni Nerszesz, a társusi érsek; ennek legjelentékenyebb műve azon remek beszéd, melyet 1179-ben a hëromglái (Romklá helység Örményországban) zsinaton tartott; különböző beszédein és költői munkáin kívül van „Mise-egyeztetése“ is. A XII. század irodalmát bezárja Khos Mechithár, az örmény Aesopus, az ő 190 meséivel, meg polgári és egyházi törvénykönyvével. A XIII. század végén Vërpélián István a szjuni érsek, a szjuni tartomány történetét írta meg — az ő koráig.

5. Fejezet. A Rupenisták (Rubéneánkh).

(1080—1393.)

Az örmények ezen negyedik uralkodó-házának műköre már nem Örményország, hanem ennek nyugati oldalán fekvő kicsiny és hegyes Cilicia. — Ruben, Kákig-nak rokona, ki látta ezt a köfalon függni, elhatározta, hogy a nemzetet a görögök rabló uralma alól felszabadítja. Miután az örmények állapotát jól fontolóra vette, szándéka véghezvitelére igen alkalmas helynek találta a Taurus hegyeit, hol neki a hely fekvése fölöttébb nagy előnyöket ígért. És valóban el is üzé a görögöket ezen hegyekről... és ottan egy új királyságnak (Rupénok uralkodó-háza, 1080—1393) vetette meg alapját.

I. Konsztántin (1095—1100) az ország határait kiterjeszté, a „kereszteseket“ hadsereggel és élelmi szerekkel segítette, — kik a szíves jótéteményt, neki ajándékozott grófi czimmal és örgyöfi méltósággal (marquis) viszonzták. — I. Thorosz-nak (Tódor, 1100—1123) legfőbb gondja az volt, hogy a nemzetet megelégedetté tegye és az ország

határait kiterjeszse... És valóban ő lett egész Cilicia egyed-úra. Uralkodása alatt berontottak ugyan a perzsák néhány ízben Ciliciába, de győzelmet nem arathattak. (Vászil a tolvaj és Leó). — Leó (1123—1141) legyőzte a görögöket, segített Rogeriusnak, Antiochia fejedelmének, de elfogatott Bálduintól; midőn kiszabadult, Antiochia fejedelmének tartományát elfoglalta. Komnenosz Perpheruzsen János Ciliciába nyomult és néhány város és vár elfoglalása után, elfogta a királyt is Ruben és Thorosz fiaival, és Konstantinápolyba vitte, hol Leó meghalt 1141-ben.

A börtönből kiszabadult II. Thorosz, Ciliciába jöven, atyja trónjára lépett (1144—1168) és a görög seregeket Cilicia városaiból kiüzé. Komnenosz Emanuel, Andronigosz hadvezérét küldötte Thorosz ellen; de mivel az legyőzetett, a császár, Antiochia fejedelmének közbenjárása mellett Thoroszszal békét kötött. Thorosz a szorult helyzetbe jutott „jeruzsálemi király“-nak (III. Bálduin) Nureddinnel szemben, segítségére volt. Ebben az időközben, a görögök megszegvén a frigyét, újra behatottak Örményországba; de Mámészdiáh mellett ismét megverettek. Midőn erre Thorosz uralmát a tengerig terjesztette ki, az aggodó császár felingerelte ellene Kélézs Aszlánt, az ikoniumi¹⁾ szultánt, ki benyomult ugyan Ciliciába, de legyőzetvén, kénytelen volt Thoroszszal békét kötni. — Thorosz halála után, kiskorú gyermekeinek gyámja Bál Tamás lépett a trónra (1168). De Méléh, Thorosz fivére, Nureddintől segélyt nyerve, Bált Ciliciából kiüzé (1169.) Méléh elvette a „templomosok“-tól²⁾ azon foglalásokat, melyekkel azok Ciliciában birtak; a turkománokkal frigyre lépett; a szomszéd keresztény fejedelmek, kikkel ő zsarnokilag bánt, ellene fellázadtak; de megszabadult Nureddin segítségével. A görögök ellen

¹⁾ Ikonium, az ó-korban Kisázsia, Lykaonia tartományának fővárosa volt; a „keresztések“ idejében egy szeldsuk szultánnak volt székhelye; a „keresztések“ Iconiumot 1190-ben foglalták el; most Koniéh a neve.

²⁾ „Templomosok“ (templariusok) azon szervezett vitézrend tagjai, mely rend a XI. században alapított, hogy a jeruzsálemi templomot a mohamedánoktól megszabadítsák; e rend a XIV. század elején töröltetett el.

néhány évig folytatott győzelmes ütközet után, Méléh megöletett Szisz-ben az ellene felizgatott sereg által (1174).

Méléh halála után unokatestvére II. Rubén lett a trón-utód (1174—1185). Ennek kormányzása csendes, az ország a külső megtámadásoktól ment és a nép boldog volt. Habár csalárdul el fogatott Bémuntástól, Antiochia fejedelmétől, de kiszabadulása után figyelmét kiválólag népének boldogítása- és nyugalma fordította. Rubén a trónról lemondván, a kormányt fivérének adta át, ő maga pedig egy zárdába huzodott.

II. Leo (Levon, 1186—1219), ki vitézségre nézve elődeit mind felülmúlta, bölcsességével hazájának fényt szerzett. Az ikoniumi szultán benyomult ugyan Ciliciába, de Leótól nemcsak legyőzetett, hanem még életét is elvesztette. Leó elfoglalta Isauriát és a nagy készüléttel Ciliciába berontott damascusi szultánt innen kikergette. Így uralmának kiterjesztése és biztosítása után, gondját az ország rendezésére és népének nyugalma fordította. A míg az örökös fejedelem gondoskodása alatt az ország békés csendességet élvezett, a szomszéd assyriai és palaestina keresztények állapota folyvást rosszabodott. Szálaheddin Jeruzsálem elfoglalása után, Assyria és Palaestina egy részét is birtokába kerítette. Leó volt az, ki Clemens pápa és I. Fridrik császár által felszólítva, a „kereszteseknek“ segílyt nyújtott, kiktől viszont azt az ígéretet kapta, hogy királynak fog megkoronáztatni... és az ígéret nem maradt csak „szép szónak“; mert III. Coelestin pápa a császár beleegyezésével, Leónak csakugyan küldött a mainzi érsek által koronát, melylyel Leó Tarsusban 1198-ban meg is koronáztatott. Erre székét Szisz-be vette át, a honnan Coelestin utóda-, III. Innocent pápához hódolati levelet is irt. A tizenkét évig (1199—1211) tartott antiochiai kérdés is Leó javára dőlt el — és e város visszaadatott törvényes urának, Rubennek. Habár legyőzé Leó a halepi szultánt (1212), de hasonló győzelmet nem vihatott ki az ikoniumi szultán felett is, kitől ő maga lett kénytelen békét vásárolni. Leó¹⁾ 1219-ben halt meg, utódául egyetlen leányát (Zabel = Izabella) hagyta.

¹⁾ „II. András (jeruzsálemi) magyar királylyal, mikor ez, a szent-földről visszafelé utazott Siriában, Antiochia nevű városában,

Zabel kezéből ki akará ugyan Ruben, Antiochia fejedelme az uralmat ragadni (1220), de célját el nem érte. Zábel, Antiochia fejedelméhez, IV. Bemuntos fiához Fülöphez ment nőül. Midőn Fülöp a börtönben meghalt (1225), Zábel I. Héthum-mal lépett házassági frigyre, ki a trónra lépve (1226—1270) helyes intézkedéseivel II. Leónak méltó utóda lett. A tatárok régi Örményországban történt berohanásuk és az ikoniumi szultán legyőzetése után Cilicia felé közeledtek. Héthum Mánkoh khánhoz menve, vele a szeretet és barátság kötelékével egyesült.

Kétségtelen, hogy Héthumhoz az ikoniumi szultánt a barátság kapcsa fűzte, a mit bizonyossá tesz Héthum pénzének egyik — a királyt lóvon ülve ábrázoló — oldalán levő következő felírás: „Héthum az örmények királya“ (Héthum thákávor Hájocz.) A pénz másik oldalának ez a felírása: (Arabul) „Asz szultán ul azim Gájász eddunia veddin Khejchüsrevben Khejkobár. (Magyarul: Nagy úr, a világ és vallás oltalmazója Khejchuszrev, Khejkobádáh fia); ezen lap körzetében ez áll: Zurebá bi Szisz szene erbáim ve szettimaje; (magyarul: „Veretett Szisz-ben, hat-száznegyvenedik esztendőben“).

Ere Héthum, a Ciliciára rohant Ázeddin szultánt győzte le — és a tatárokkal egyesülve, abban járt, hogy Jeruzsálemet a saraczenek kezéből kiszabadítsa. De midőn Mánkoh meghalt, a tatárok vonakodtak segílyt nyújtani; a saraczenek pedig Antiochia elfoglalása után bementek Ciliciába is és Szisz fővárost felégették. Héthum, búbánat miatt, a kormányzástól félrevonult és miután az uralko-

Leo, az örmények királya, hogy erősebb lehessen a „magyarok társasága“ által a törökök ellen, ilyen egységre lépett: hogy az ő leányát vegye feleségül a magyar király András nevű fia és Leó, maga koronáját és az egész Örményországot erre a maga vejére fogja hagyni. Hogy pedig a dolog annál bizonyosabb legyen országának Nagyjait Leó megeskette, hogy magokat és az országot, mind ennek az ifjú Andrásnak, mind pedig annak maradékinak örökösen által adják. Ezen egyezés iránt, mind András király, mind Leó levelet küldöttek a római Pápához, hogy azt hagyja helybe; melyet könnyen meg is nyertek 1219-ben. De ezen alkudozások után meghalt Leó, még mielőtt az ifjú András ő hozzá elmehetett volna; melyből a lett, hogy az örmény királyságtól örökre elma-

dást Egyiptomból visszatért fiának (Leó) adta át, zárdába huzódott (1270.) — III. Leó, ki jótékonysága- és buzgal-mával tűnik ki, tanodákat nyitva és könyveket lemásolva, a tudomány terjesztését előmozdította. Az ellene történt összeesküvésnek nagylelkűleg megbocsátott. Habár a Cili-ciába benyomult arabokkal szövetekezett saraczenek- és tur-kománoktól Sziszt megmentette, de Tarsust már nem volt képes megmenteni, mely kiraboltatott és felégettetett. Leó, a néhány ízben Ciliciára rohant egyiptomi és ikoniumi szultán legyőzete után, meghalt 1284-ben; utódául Hé-thum fiát nevezte ki.

A Leó után következett néhány király idejében (1289—1307) az ország a belső zavarok és a trónörökösödési vil-longások miatt igen nagy rendetlenségben volt. Osin (1308—1320) épen akkor foglalta el a királyi széket, mjdön az egyesült ellenségek hatalommal igyekeztek uralmát megsemmisíteni. De ő éberségével országát egy részről a külső ellenségek incselkedései ellen védte meg, más rész-ről az elődei idejében keletkezett zavaroknak is véget ve-tett. — A tiz éves V. Leó idejében (1320—1342) a nyo-morteljes harczok lángja, mely Ciliciának alakját megvál-toztatta és a pusztulásnak kezdetét jelezte, — újra felgyu-ladt. Názár Melikh szultán, látván az Örményország bel-sejében dülő egyenettlenséget és a fejedelmek meg a király között uralkodó ellenségeskedést, — az alkalmat kedvező-nek találta az ország elfoglalására.

A dolog megkönnyebbitése céljából legelsőbben a ta-tárok- és turkománokkal lépett szövetségre. Az első tá-

radt. Ugyanis mihelyt Leó halálát meghalotta János, a Jeruzsálemi király; a több Kereszteshadakat Egyptomba hagyta, maga pedig seregével visszarepült Örményországba, annak ezen a juson való elfoglalására; hogy az ő felesége a meghalt Leó leánya volt. Ta-lán csak azért, hogy az időt huzzák-vonják, abba kötöttek az ör-mény Főrendek, hogy Jánosnak mind addig által nem adhatják, míg feleségét, Leó leányát vele nem látandják. Visszament hát János király feleségeért Zsidóországba, a ki akkor Ptolomais (Akkó vagy Akre) városában mulatott; de felesége örvével Örményorszá-got csakugyan nem foglalhatta; mert azzal czivodásda esett, hogy azt halálra verte; és így mind felesége, mind Örményország nélkül ellett. Kaposabb árva volt mind Örményországa, mind Leó leánya,

madó volt Timurthás, a tatárok vezére, ki 30.000 lóvassal Ciliciába nyomult és 25 napig rabolva folytonosan pusztított. A kézre került emberek: férfiak és nők kegyetlenül megölettek, a védtelen városok bevették és felégettettek, a rétek, szántóföldek letaroltattak, minden állat zsákmánnyul szolgált és ezren meg ezren foglyokká tettek... A tatárok elvonulása után Áramán az ő turkománjaival rombolta el és semmisítette meg azt, a mi megelőzőitől megmaradt. Ezen csapás elvonulása után az egyiptomi szultán serege ejtett Cilicia testén halálos sebet.

Leó XXII. János pápától kért segílyt. A Szent-Atya az összes keresztényekhez egy „breve“-t (bulla pontificis) küldött, melyben Örményország nyomorát élénk színekkel festve, azokat felszólítja, hogy a saraczenek ellen fogjanak fegyvert; Leónak pedig a háború költségeinek fedezésére 30.000 darab aranyat küldött. (Lásd Kátédsán, Örmények történelme, V. könyv, 15. fejezet). A pápának segílytörekvése nem volt egészen eredménytelen; mert nem sokára azután a szultán Leóval kibékült; de az óhajtott béke csak rövid tartamú volt. Názár Melikh, Leót arra kényszerítette, hogy az egyiptomi szultánnal feltétel nélkül kössön frigyet. — Az ezután következett 80 évi időhöz világosan mutatja, hogy Örményország fejedelemsége gyors léptekkel sietett az enyészet felé.

Leó halálával kihalván a királyi család, királynak III. Konstantin, Zábel fia választott meg 1345-ben; de rendetlen viselete miatt a hadseregtől megöletett. Hasonló vége lett fivére (Kuidon) kormányzásának is (1344). Habár

kit az ifjú Andrásnak eljegyzettek vala; mintsem azok jó idejében alkalmas Tútorra ne találtak volna. Elvette hát feleségül az ifjú András jegyesét, Filep az Antiókia fejedelem fia és azzal együtt Örményországot is elnyerte. Kétség kívül nem könnyen szenvedte ezt az öregebb András (magyar) király, de csakugyan tűrni kellett: mert itthon is elég baja volt a második fiával Kálmánnal, a kinek kezénél nehezen tartoztathatta Galitz és Lodomer országokat; sőt Kálmánt oly ígéret mellett szabadíthatta ki a fogságból, hogy az ifjú Andrással az orosz herczeg Micisló leányát elvéteti. De az ifjú András ezen második házasságából semmi sem lett “ Budai Ferencz, Magyarország polgári historiájának Lexicon, I. Darab, 32—34 lapig.

Kuidon (Guidó) utóda, IV. Konstantin (1345—1362) nehéz időben lépett a trónra, mégis országát, a belső csendesség megőrzésén kívül, a külső ellenségek megtámadása ellen is — csak kis időre — megvédte. A rég idő óta Ciliciában szóban volt egyházi kérdéseket, melyek a belső nyugalom megzavarásának főokai valának, megszüntette. Az egyiptomi szultán kettőzött dühvel újra elkezdette támadásait; de azokat IV. Konstantin erőhatalommal megsemmisítette és kezeiből Alexandra erődöt is kivette. Konstantinnal (1362) Cilicia nyugalma is eltűnt. Az egység belső kapcsa meglazulván, a nemzetet elérte a rég óta reá várakozó halálos csapás.

Midőn IV. Konstantin halála után a viszálykodó fejedelmek törekvése nem volt képes Örményországnak uralkodót adni, V. Orbán pápa felhívására Luszinian VI. Leó választatott meg királynak (1365—1393). De Cilicia hatalma ekkor már meg volt törve... Az egyiptomiak betörték Ciliciába, Leót legyőzték és lealacsonyító béke elfogadására kényszerítették. Midőn ezek néhány év múlva, a pusztítást megújítva ismét győzedelmeskedtek, a megsebesült király egy erősített helyre huzódott.

A vérengző ellenségek az előttük nyitva állott országban irgalmatlan mészárlást vittek véghez. A falvak és városok felégettettek és feldulattak; a lakosok kegyetlenül megölettek, a földművelők megnyuzattak; az egyháziak és szerzetesek tüzes vassal megvakítottak. Az Úr igéjét hirdető és az isteni szolgálatot teljesítő papok nyelve és ujjai ki- és levágtak.

Erre a Gábán várába menekült Leó önkéntes megadásra határozta el magát... Elfogatott, fogolylyá tétetett (1375) és csak két év múlva kasztíliai János király közbenjárására szabadult ki a börtönből (1382). A szerencsétlen király Jeruzsálemben, Rómában és Spanyolországban járta után, Franciaországba ment. Innen úgy, mint Angliából még egy utolsó kísérletet tett országának segínyt nyújtani, de miután nemes törekvése megghiúsult, befejezte élte bús napjait Párisban 1393. nov. 22-én.

A Coelestinusok templomában temettetett el, a hol sírja fennállott a francia forradalomig (1791).

A Pákráduni-királyság megszűnte után a régi Örményország nyugati részét a görögök, a keletit a perzsák és az éjszakit a georgiaiak foglalták el. Ezen utóbbiak az ország nagy részét elég ideig (1160—1220) birták, mint sajátjukat függetlenül. A XIII. század kezdetén több ízben el lett az ország pusztítva a tatároktól. Áni, Erzerum és több más város, már néhányszor leromboltatott. Áni¹⁾ elpusztulása után a lakosság egy része, mint gyarmat, Krimben, Lengyelországban és Moldovában telepedett meg²⁾. A XIV. század közepén a tatárok uralma elbomolván, az ország mintegy 60 esztendeig nyugalmat élvezett. De nem sokára a vérontás újra borzasztó zivatart idézett elő, mely Örményországot a fájdalom tengerévé változtatta át. Timur-Leng (Támerlán = a sánta Timur) pusztító foglalásaival Örményország belsejéig jutott el.

A barbárok kitakarodása után a mindegyre erősödő ozmán-török egymásután (1473—1585) kerítették hatalmukba Örményország nagy részét. Habár rövid idő múlva (1603) a perzsák Sáh-Ábász vezérlete alatt Ararát tartományt elfoglalták és néhány erős várat is bevettek, mégis kénytelenek lettek az ozmánoknak helyet engedni. Sáh-Ábász a lakosság nagy részét magával vivé, kik útközben elég sanyarúságot, különösen pedig a Jérészsch (Araxes) folyón sietve történt átkelés ideje alatt sok szükséget szenvedtek. A Perzsiába érkezett kevés számú életben maradt örménynek, kik Új-Csughá vidékére telepítettek le, Sáh-Ábász sok kiváltságot adott. — Midőn erre az ozmán uralom

¹⁾ Ezen hazarészben lakó örmények Áni városából, mely utoljára 1239-ben dulatott fel, veszik eredetöket.

²⁾ Es stand geschrieben im Buche des Schicksals, dass in Armenien das Christenthum die Nation ihrem politischen Untergange entgegenführen sollte. Vor dem samften Hauch der Lehre Jesu schien das kriegerische Feuer des alten Volks der Háik zu erlöschen und einem grossen Theil seiner Söhne blieb nur die Wahl, dem neuen Glauben ober ihrer alten Heimat untreu zu werden; sie konnten dem Einen nicht anhangen, ohne das Andere zu meiden. Wie die Kinder Israels vom Schicksale verfolgt und zerstreit wurden unter alle Völker der Erde, wie sie einheimisch wurden auf fremden Boden und Fremdlinge in ihrer eigenen Heimat, weil sie Jesum verleugneten, so traf die Armenier gleiche Fluch, weil sie Jesum bekenneten und ihm angingen. „Tausend u. Ein Tag in Orient.“ Friedrich Bodenstedt.

ellen fellázadt kormányzók Örményország népét nagyon sanyargatták — a menekülők egy második gyarmata indult (1606-ban) Lengyelország-, Moldova- és Ásztrákán felé. Néhány évvel később, a most (1613) nem viszállkodó ozmánok és perzsák osztották fel egymás között Örményországot, kik közül az előbbieket a nyugati nagyobb részt, az utóbbiak pedig a keleti kisebb részt foglalták el. De a két nemzet közt újra háború tört ki — és a győztes ozmánok lettek egész Örményország úraivá (1727). A perzsák azonban addig nem nyugodtak, míg a dolgot oda nem fejlesztették, hogy Örményország újra felosztott e két nemzet között (1746). Erre az ország mintegy 80 esztendeig (1746—1826) semmi nevezetes alakváltozáson nem ment át. 1826-ban a perzsák az oroszok földjére törtek. Miklós császár a perzsák ellen Pászkievics vezérlete alatt küldött hadsereget. Ez Ecsmiádzin (örményül annyi mint az Egy- szülött [Jézus] leszállása) elfoglalása után (1827) Eriván elébe jutott és Perzsiába is benyomulva, a perzsákat egyes- ségre kényszeríté (1828 február 28), mely egyesség ere- jénél fogva a Jéraszch és Kur folyók között fekvő (ör- mény) tartomány az oroszok birtokába ment át. Néhány hónappal azután (jún. 14.) az oroszok az ozmánok ellen is hadat üzentek. Pászkievics Kársot és Ákálczikot hatal- mába keríté és kevéssel Bájázid elfoglalása után (1829 kezdetén), miután két csatában az ozmánokat legyőzte, Er- zerum elébe került, mely város néhány nap mulva önként meg is hódolt. Erre a drinapolyi (Adrianopolis) békekötés (szept. 14) értelmében éjszak-keleti Örményország egy ré- sze Oroszországhoz ment által.

Az 1877—1878-iki orosz-török háború akkor végző- dött be, midőn az oroszok Örményország nagyobb részé- nek elfoglalása után Kársba bevonultak (1878. márt. 16-án) és a sán-stephánoi béke-egyeség, meg a berlini kongresszus határozványai (júl. 13.) értelmében, éjszaki Örményország keleti része: Kárs, Árdáhán, Bátum környezetükkel együtt (vagy is egy felől Dsoroch és Bennek folyamok keleti- és más felől nyugati Jéraszch délre néző tartományai) az oro- szoknak adattak.

Örményország a XIV. és XV. században a folytonos harez- és pusztításnak volt színtere; egymást váltották fel a barbárok. A mit meghagytak Dsengiskhán tatárjai, azt megfogyasztották Timur-Leng csapatai. Hány történelmi irat és emlék veszett el, miután a zárdák és könyvtárok a lángok martalékaivá lettek! A szüntelen zavarok miatt Keleten is hanyatlottak a tudományok; de új életet öltöttek azok nyugaton a könyvnyomtatás feltalálása után. A változás, melyet ezen feltalálás a tudós világra tett, Ázsiára nézve sem maradt befolyás nélkül. A keleti népek között az örmények voltak az elsők, kik ezen új találmány előnyeit felismervén, azt hazájukban is meghonosították. Thokáti Ábkár 1563-ban Európába utazott, hogy megismerkedjék a könyvnyomtatás mesterségével — és örmény betűket is öntessen. Az ő jó szerencséje és több áldozatkész lélek segédkezése hozta létre az első örmény nyomdát 1565-ben Velenczében. Ábkár nyomatta a zsoltárokat. A velencei nyomdát követte néhány év múlva a római. A XVII. században Európa és Ázsia majdnem minden jelentékeny városában találunk örmény nyomdát. Így Lembergben (1616), Miláno- (1624), Párizs- (1630), Csughá- (Perzsiában 1640), Livorno- (1640), Amsterdamban (1660), Marseilében (1673), Konstantinápolyban (1677), Lipszében (1680), Paduában (1690). Ezen nyomdák közül az első helyet az amsterdami foglalja el. Igaz, hogy a XVI és XVII. században nyomtatás alól kikerült örmény művek, sem tudományosság, sem nyelvezet tekintetéből belső nagy beccsel nem bírnak, mivel romlott nyelven irattak (Cserép-kor); de már a következő század — hogy helyrehozza a közel mult mulasztását — előnkbe teszi a nemzeti nyelv és irodalom újításának eszközét.

Az örmény nyelv felvirágoztatását nagyon elősegítették a XVII. és XVIII. században különböző helyeken tett más meg más alapítványok. A XVIII. század kezdetén (1705) alapult a Libanon hegyén két virágzó kollegium. De tagadhatlan igazságnak marad az, hogy a XVIII. század legelső fia Szebástai Mechtár volt (született 1676, meghalt 1749), ki alapját vetette meg a saját nevével nevezett két (velencei és bécsi) congregationnak; megújította az örmény irodalmat és nyelvet és ezt alanti állásából kiemelve

csinosította, megtisztította. Mechithárnak megengedte a Gondviselés, — mely szerencsében különben csak kevés halandó szokott részeseülni — hogy még élteben megláthassa szakadatlan munkásságának gyümölcsét. Szellemi munkálkodásának nyomtatásban megjelent eredményeiből csak a következőket említjük; Képes-Szentírás; Máté egyeztetése; Az örmény nyelv szótára. Két tanodája közül a az elsőnek nem csekély tiszteletet szereznek a többek között: Az örmények történelme (1784—86, Cshámcsihán) kezdettől a XVIII. század közepeig; Örményország archeológiája (Armenia régiségei, 1835, Indsidsihán); a két kötetes nagy szótár (1836—1837. Ávkerihán); Örmény nyelvtan (1852), A vitéz Hájk (hősköltemény, 1858, Pákráduni). De azon megbecsülhetetlen kulcsnak, — melylyel az aranykor remek nyelvemlékeinek tárházába nyithatni — feltalálása által hírnevét, a jelentékenység tekintetéből nem sokkal hátrább álló második tanoda örökölte meg. Ezé most és ezé lesz ezután is az elért eredmény, hogy hosszas vizsgálódás és ítéset után kimutathatta tetteg az örmény irodalom újjászületését fordításai — Boszüe, Curtius, Ávangini, Rászin, Nepos) és munkásságával (Ekesszólástan, Világtörténelem, Tanitástan, Mennyiségtan stb.). Az említett tanoda még ennyivel sem elégedett meg. Megújította tehát az önkény, személyes izlés és sajátmű felfogás alkotta fölösleges szavakban túlbővelkedő köznyelvet, szabályhoz alkalmazta, a gyomtól megtisztította és az ó-nyelvhez közelítette.

(Kövrig Gergely mechitharista atya után — eredeti örményből.)

Kisebb közlemények.

A magyar főrendiház — hir szerint — legközelebről dr. Kohn Sámuel pesti izraelita hitközségi főrabbi kinevezése által új tagot nyer: ki egyházi állásában harmincz éven át kifejtett mű-

ködése, illetve a humanitás és a nemzeti közművelődés terén szerzett érdemei elismeréseül nyeri el a főrendiházi tagságot. — A „Keleti Értesítő“ ezen tudósításához azt jegyzi meg a kolozsvári „Ellenzék“, hogy a szóban levő kinevezés által a főrendiházban valamennyi hitfelekezet lelkészei képviselve lesznek, — a mihez részünkről a valódi tényállás feltüntetése végett hozzá kell tennünk, — kivéve az örmény katolikus egyház lelkészeit!

A nemzetközi világ béke köztudomás szerint azon ideális vezéreszme, melynek lehető megvalósítására közösen vannak irányozva a művelt világ legnemesebb törekvései, s a melyben az orosz czár legújabb kezdeményei öszhangzásban állnak a Vatikán hagyományos és folyton hangsúlyozott béke-óhajaival. A jövőendő eszményibb kor előjelét láthatjuk abban is, (a mit újabban jelentenek a lapok), miszerint az orosz czárnak Tolsztoj gróffal történt találkozása alkalmával, a gróf azon kívánságát fejezte ki, hogy a katonai szolgálat szigora és terhei lehetőleg könnyíttessenek humanusabb bánásmód által! A czár erre megbizta Tolsztoj grófit, hogy kívánságát írásban formulázza és megígérte, hogy azt az egyetemes békeértekezlet elé terjeszti.

Irodalom és művészet.

„Die Donauländer“ cím alatt Strausz Adolf magyarhoni orientálista új népismeii folyóiratot indított meg, mely főleg az alduuai, úgynevezett Balkán-államok kereskedelmi, ipari és ethnografiai viszonyait akarja felölelni. Az első füzet közel száz oldalra terjedő könyvet képez és szláv, szerb, román stb. szak tanulmányokat foglal magában, az Európa délkeletén szelkeztett ifjú államok kulturalis, politikai és nemzetgazdasági viszonyairól. E folyóirat könyvszemléjében bírálati ismertetést találunk Zichy Jenő gróf sokérdemű hazánkfianak kaukázusi és középázsiai tudományos expedíciójának eredményeiről is.

Tavaszzsal.

Tavaszi napsugár
Beköszöntött újra;
Ismét zöld mezőkre
Víz a lellem útja . . .
Vágyódik hozzátok
Fakadó virágok!

Oh be jó ott nekem! . . .
— Hisz régt barátok,
Oly jó ismerősök
Vagytok kis virágok . . .
Nemde mindenike
Szívemnek gyermeke?

De nem tudom miért?
— Ne is kérdezzétek —
Nem tudok örülni
Virágok veletek.

Nem tudok vidúlni,
Úgy mint akkor — régen . . .
Mikor vele bolygtam
Zöldelő erdőben.

Mikor ő is örült
A kelő korányinak,
Pázsitos mezőkön
Bimbó-fakadásnak.

S most, ha rátok nézek
Úde virágszemek,
Miért hogy megrezdül
— Ne is kérdezzétek

Bánatos lelkemnek
Egy-egy fájó hurja? . . .
N él k ü l e egyedül
Hogyan vidúlhatna? . . .

Papp Bogdán.

Közgazdasági élet.

A párizsi világkiállítás magyar honi kormánybiztosa: Lukács Béla a székesfővárosban tartott előadása szerint a magyarországi hentes-ipar árúczikkeinek kiállítását is különös figyelemben óhajtván részesíteni, — a magunk részéről el nem mulaszthatjuk a kormánybiztos exposéjának ezen mozzanatára az örménység hentes-iparüzőit oly észrevétellel figyelmessé tenni, miszerint ilyenmü termékeink nemesak a honi magyar városok, (mint Kolozsvár, Debreczen, Kassa...), hanem a külföld elsőrendü piacainak termékeivel is győztesen kiállhatnak az összehasonlítást, minőség és különleges készítmód tekintetében. A kiállítások, esetleg alkalmul szolgálhatnak e nemü árúczikkeinknek széles körben megkedveltetésére, nagyban leendő előállítására és forgalomba hozatalára is.

Mi ujság az örmény világban?

Uj zavarok Keleten. A „Magyarország” konstantinápolyi tudósítója írja: Nagyban folyik itt a készülődés minden eshetőségre. A mohamedánok úgy vélekednek, hogy a mennyiben idővel mégis el kell hagyniok Európát, távozásukat vérrel és tüzszel fogják jelezni... De nem csak a külső helyzet fenyegető (a török uralomra nézve), hanem a külső állapotok is vésztljóslok. Jemenben — Arábiában — évek óta véres forrongások vannak, az ifjú törökök mind türelmetlenebbekké válnak, az államkinestár

teljesen kimerült. A török-perzsa határon új örmény mozgalmak észlelhetők! Ezúttal jól szervezett, lelkesült csapatokat vezet egy kipróbált ember, a ki Konstantinápolyból — Perzsiába menekült és a kinek, mint az ősi örmény fejedelmek utódjának, tekintélye és becsvégya is van! — Ha nem csalódnak, e tudósítás Váhrám-bey-Dádián, örmény hercegre vonatkozik; ki csakugyan a porta foggatásai elől menekült a törökfővárosból — a perzsa fővárosba, Teheránba; s a kinek neje a „legnagyobb magyar”nak unokája.

Az amerikai örmények püspöke. Szárádseán Józsefet nevezte ki Krimian kátholikosz az Egyesült-Államokban élő örmények püspökévé. Szárádseán Konstantinápolyban született 1852, febr. 14-én. Az elemi iskolát szülővárosának örmény iskoláiban tanulta, a felsőbb iskolát Jeruzsálemben végezte; 1875-ben szenteltetett pappá. Első működési köre Mus (Török-Örményország), hol 6 évet töltött, innen Konstantinápolyba ment, hol 9 évig maradt. 1889-ben Amerikába küldetett: ez volt az első örmény pap Amerikában; Vorchesterben (Úszther) lakott. Innen — habár hivei nagyon szerették — a kátholikosz Taurisba (Perzsia) küldötte 1894-ben. Itt a sáh érdemei elismerésül a „nap- és oroszlaúrend”-del tüntette ki. De a mult év június havában Ecsmiádzinbe hivattott, hol a kátholikosz öt püspökké szentelte és vissza Amerikába küldötte. Vorchester a püspöknek székhelye. Mikor ide érkezett, az állomásnál két örmény pap és mintegy 500 örmény üdvözölte („pári egár”: Isten hozott). Az egyik pap: a providenz-i lelkész, Sziszágián Vághinág és a másik a csikhágoi lelkész Pápazián Másdocz. 35 kocsival kísérték be a városba, egyenesen az örmény templomhoz hajtattott. A templom megtelt hivekkel. Itt azon fönséges örmény énekek fogadták, mit Nersesz püspök a XIV. században szerkesztett. Előbb misézett, azután örmény egyházi beszédet intézett hiveihez: „Kövessétek a jóban — így szólott a többek között — az amerikaiakat; mert akkor ezek sem fogják banni, hogy közöttük lakunk. — Ne csak jó polgárok, hanem jó keresztények is legyetek. Intette a fiatalságot, hogy az örmény egyházzól és ritusról ne felejtkezzenek meg. Legyenek hív lakói annak a földnek, mely őket befogadta. Végre reményének adott kifejezést, hogy nemcsak ők, hanem mindazok az örmények, kik kiköltöztek (50.000), mihelyt a körülmények engedni fogják, visszaköltöznek hazájukba.” Azután áldását adta reájuk és az amerikai örmény filiákra. — Itt még csak annyit jegyzek meg, hogy Vorchertherben 700, New-Yorkban 2000 és az Egyesült-Államokban összesen 10.000 örmény van.

Felelős szerkesztő és kiadó-tulajdonos: SZONGOTT KRISTÓF.

Szamosújvárt, Todorán Endre „Aurora” könyvnyomdája.
